

Kontrola i zabrana oporbenog zagrebačkog tiska 1921. – 1929.*

U radu autorica obrađuje cenzuru i zabranu tiska u Zagrebu u razdoblju Kraljevine SHS od donošenja *Vidovdanskog ustava* 1921. pa do proglašenja diktature kralja Aleksandra 1929. godine. U Zagrebu je 1921. živjelo 108.674 stanovnika. Kako je Zagreb u tom razdoblju bio najjače oporbena središte u zemlji, u njemu se tiskao i najveći broj oporbenih tiskovina. Broj listova se iz godine u godinu povećavao, ali je veliki broj prestao izlaženjem 1929. godine zbog diktature kralja Aleksandra i novog *Zakona o tisku*. Listovi koji su se zabranjivali u razdoblju od 1921. do 1929. uglavnom su bili stranački oporbena listovi, a zabranjivali su se i informativni, stručni, humoristički listovi. Novine vladajućih stranaka (posebno Narodne radikalne stranke) nisu se zabranjivali. Sveukupan broj zabranjenih novina u razdoblju od 1921. do 1929. bio je 471; od toga je najzabranjivaniji bio *Narodni val* (HSS) s 82 zabrana, potom *Borba* (KPJ) sa 64, *Slobodni glas* (HSS) s 41, *Hrvat* (HSP) s 39, *Hrvatska misao/Hrvatsko pravo* (HSP) s 29, *Dom/Slobodni dom* s 27, *Hrvatski borac/Novi hrvatski borac* (Hrvatske nacionalne omladine) s 18 zabrana. Najzabranjivanije i najcenzuriranije novine u razdoblju 1921. – 1929. jesu novine koje u svojim člancima kritiziraju državni poredak i Vladu, što su u ovom slučaju uglavnom oporbene stranačke novine, i to onih stranaka koje su se na parlamentarnim izborima pokazale jako uspješnim.

Uvod

U razdoblju od 1921. do 1929. godine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevini SHS) sustavno se uvodio centralističko-unitaristički koncept organizacije državne uprave, a najveću moć u državi imao je kralj Aleksandar I. Karađorđević.¹ Bilo je to razdoblje žestokih političkih sučeljavanja, centralizacije vlasti, ali i jačanja političke oporbe koja je bila najjača i najorganiziranija na području sjeverozapadne Hrvatske sa središtem u Zagrebu. Sukobi na političkoj sceni i borba između političkih stranaka mogu se pratiti u tadašnjim stranačkim

* Rad je nastao u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta *Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u uvjetima pluralizma i monizma*, koji vodi dr. sc. Zdenko Radelić, a provodi se uz potporu Hrvatske zaklade za znanost (HRZZ-3481).

¹ O stanju u državi vidi ČULINOVIĆ 1961a; J. HORVAT 1990; R. HORVAT 1992; MATKOVIĆ 1999a.

novinama. Naime, gotovo svaka stranka u tom razdoblju imala je svoje stranačko glasilo u kojem je donosila svoj program i stajalište prema društveno-političkom uređenju.² Položaj tiska u novonastaloj državi definiran je u *Vidovdanskom ustavu* donesenom 28. lipnja 1921., i to čl. 13. i 138. *Ustava*.³ Zatim je 6. kolovoza 1925. donesen zakon o tisku koji je vrijedio do šestosiječanjske diktature (1929.), kada je kralj Aleksandar raspustio Narodnu skupštinu, zabranio rad stranaka i donio novi zakon o tisku (*Zakon o štampi od 6. augusta 1925.* i *Zakon o izmenama i dopuna zakona o štampi od 6. januara 1929.*).⁴ U navedenom *Ustavu* iz 1921. i zakonu o tisku govori se kako je tisak slobodan i kako se u njemu moglo slobodno izražavati misli, a u praksi te slobode nije bilo. Njegova „sloboda“ vidljiva je iz cenzure.

Cenzura je sustav administrativnih mjera koje poduzimaju državne, vjerske, stranačke i druge vlasti protiv objavljivanja, čitanja, širenja i posjedovanja, slušanja i gledanja i za društvo opasnih tiskanih i rukopisnih knjiga, filmova, kazališnih predstava koje sadrže nešto što je zabranjeno i štetno prema odredbama zakona u kojem slučaju slijedi zabrana (zapljenjena).⁵ Kao takva, cenzura je bila jedan od različitih oblika represije koju su provodili kralj i Vlada.⁶ Ukoliko neki članak ne prođe cenzuru, naklada novina zabranjuje se i zapljenjuje. Cenzurirani članci izražavali su nezadovoljstvo prema politici i odlukama Vlade i državnog uređenja, zbog čega su se, prema mišljenju Kraljevskog državnog odvjetništva, zabranjivali.

² O strankama u Kraljevini SHS vidi BALKOVEC 1992; ČULINOVIĆ 1961b; GLIGORIJEVIĆ 1979; J. HORVAT 1990; R. HORVAT 1992; MATKOVIĆ 1999b; IVAN PERIĆ 1999; IVO PERIĆ 2006; PEROVŠEK 1998.

³ Čl. 13.: „Štampa je slobodna. Ne može se ustanoviti nikakva preventivna mera koja sprečava izlaženje, prodaju ili rasturanje spisa i novina. Cenzura se može ustanoviti samo za vreme rata ili mobilizacije i to za stvari zakonom unapred predviđene. Zabranjuje se rasturanje i prodavanje novina ili štampanih spisa, koji sadrže: uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog Doma, stranih državnih poglavara, Narodne Skupštine, neposredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili sadrže tešku povredu javnoga morala. Ali u tim slučajevima, vlast je dužna za 24 časa po izvršenju zabrane sprovesti delo sudu, a ovaj je dužan takođe za 24 časa osnažiti ili poništiti zabranu. U protivnom slučaju smatra se, da je zabrana dignuta. Redovni sudovi odlučuju o nadokanadi štete nezavisno od sudske odluke o poništenju zabrane. Za krivce štampom učinjene odgovaraju: pisac, urednik, štampar, izdavač i rasturač. Naročitim zakonom o štampi određiće se, kada će i u kojim slučajevima koje od napred pobrojanih lica i na koji način odgovarati za krivice štampom učinjene. Sve krivice štampom učinjene sudiće redovni sudovi.“; čl. 138.: „Može se zabraniti izlaženje odnosno rasturanje novina i štampanih spisa, koji izazivaju: mržnju protiv države, kao celine, verski ili plemenski razdor, a tako isto i kad posredno pozivaju građane da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, samo ako se iz napisa očevidno vidi da se njima ide na tako pozivanje građana...“, *Zbirka zakona*, „Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921.“ (šesto izdanje), Beograd 1928., 12. i 54.

⁴ *Zakon o izmenama i dopuna zakona o štampi od 6. januara 1929.*, Bibliografski zavod d. d. nakladna knjižara, Zagreb 1930., 3.

⁵ „Cenzura“, *Pravni leksikon*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 2007., 143-144.

⁶ JANJATOVIĆ 2002: 20-41.

Do 1925. cenzura se primjenjivala zbog kršenja čl. 13. i 138. *Ustava* jer pravog zakona o tisku nije bilo, a od 1925., kada je izglasan zakon o tisku, cenzura se primjenjivala zbog kršenja čl. 19.⁷

Zakoni o tisku u razdoblju 1921. – 1929.

U ovom razdoblju donesen je jedan zakon o tisku iz 1925. godine, koji je izmijenjen i nadopunjen 1929. godine. Do donošenja prvog zakona o tisku 1925. u Hrvatskoj i Slavoniji vrijedio je zakon o tisku od 14. svibnja 1907. te neki dijelovi *Ustava* iz 1921.

Kako bismo bolje razumjeli zakon o tisku iz 1925., treba spomenuti i zakon o tisku od 14. svibnja 1907. Riječ je o zakonu iz razdoblja Austro-Ugarske Monarhije koji je zapravo nadopunjeni zakon od 17. svibnja 1875. godine.⁸ Zakon iz 1925. bio je liberalniji i „blaži“ od onoga iz 1907. Razlike su vrlo male, a neki su članci gotovo identični. Oba zakona slažu se kako „svatko ima pravo u granicama zakona o tisku slobodno izražavati svoje misli i ideje“ te da novine može izdavati osoba koja stanuje u mjestu gdje novine izlaze, a tiskati se mogu bilo kad i bilo gdje.⁹ Svake novine morale su sadržavati: 1. naslov povremenog tiskopisa, rokove uz koje će izlaziti i pregled onih predmeta (program) kojima će se baviti., 2. ime i prebivalište odgovornog urednika, a ako je u listu imenovano više urednika, njihovo ime i prebivalište, ujedno s iskazom, 3. ime i prebivalište tiskara, kao i prebivalište nakladnika; ako su nakladnik i izdavač bile različite osobe, morale su se navesti obje adrese.¹⁰

U prvim godinama nakon uspostave Kraljevine SHS za Hrvatsku i Slavoniju vrijedio je zakon o tisku iz 1907. godine, a pitanje cenzure i njezina provođenja još nije bilo riješeno. Vlada Kraljevine SHS nastojala je još na sjednici održanoj 19. lipnja 1919. riješiti pitanje cenzure, koja se do tada, prema mišljenju nekih narodnih

---

⁷ Čl. 19.: „Zabranjuje se rasturanje i prodavanje novina i drugih štampanih spisa ako sadrži: 1. uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog Doma; 2. uvredu stranih državnih vladara; 3. uvredu Narodne Skupštine; 4. neposredno pozivanje građana, da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone; i 5. tešku povredu javnog morala.

Isto tako može se zabraniti izlaženje odnosno rasturanje novina i štampanih spisa, koji izazivaju mržnju protiv države kao celine, verski i plemenski razdor, a tako isto i kad posredno pozivaju građane, da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, samo ako se iz napisa očevidno vidi, da se njime ide na takvo pozivanje građana“. *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.*, 12-13.

⁸ Čl. 1. Zakona o porabi tiska od 17. svibnja 1875., *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, br. 32, Zagreb 1876., 355-356.

⁹ Čl. 1. i 3. Zakona o tisku iz 1907., *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, br. 41, Zagreb 1907., 356.

¹⁰ Zakon o tisku iz 1907., *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, br. 41, Zagreb 1907., 359-360.

zastupnika, primjenjivala bez plana i programa. Na toj su sjednici donesene odluke kojima se sav tisak koji narušava vanjskopolitičke odnose, a samim time i stanje u državi, treba podvrgnuti cenzuri. Trebalo je cenzurirati novine koje otkrivaju kretanje vojske te samim time ugrožavaju interese vojnih operacija i sigurnost same vojske.¹¹ Za provedbu cenzure bilo je zaduženo Ministarstvo unutarnjih poslova, koje je zahtjeve i zapovijedi vezane za cenzuru dostavljalo Zemaljskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu. Vlada je dalje obavještavala podređene vlasti. Prema zahtjevu Ministarstva unutarnjih poslova Kraljevine SHS, svi članci koji narušavaju državni poredak ili na bilo koji način štete javnom mnijenju trebaju se izrezati i poslati (ili, ako je moguće, poslati cijele novine) Ministarstvu.¹²

Prema izvješćima i zahtjevima Vlade, može se naslutiti namjera kontroliranja tiska i uredništva. Na sadržaj novina i distribuciju nekih stranačkih glasila utjecala je i *Obznana*, koju je donijela Vlada Milenka Vesnića 30. prosinca 1920.¹³ Njome se zabranjivala svaka komunistička i druga „rastrojena propaganda“, kao i njihovo djelovanje. Na temelju toga trebala se provesti obustava rada komunističkih organizacija te zabrana svih komunističkih listova. *Obznana* je proširena donošenjem *Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi* (1921.), koji je poznatiji kao *Zakon o zaštiti države*.¹⁴

Kontrola nad tiskom omogućena je čl. 13. i 138. *Ustava* koji su jasno donosili što se smije, a što ne smije pisati u novinama. Sloboda tiska u praksi nije funkcionirala jer kralj i Vlada nisu dopuštali slobodu izražavanja. Sloboda izražavanja bila je ograničena drugim dijelom čl. 13. koji donosi što se ne smije pisati: „vrijedati Vladaoca ili članove Kraljevskog Doma, vrijedati strane državne poglavare, po-

¹¹ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Fond Cenzura i zabrana tiska 1361 (dalje: HR-HDA-1361), Grupa XVIII., inv. br. 111-108, kut. 2., Odluka ministra unutarnjih poslova od 22. lipnja 1919. Predsjedništvu kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade, kraljevskom nadodvjetništvu i svim velikim županima te građanskom povjereniku za Međimurje.

¹² HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, inv. br. 111-108, kut. 2., Dopis o cenzuri dnevnika i povremenih listova od 3. siječnja 1921. koje je Ministarstvo unutarnjih poslova Kraljevine SHS, Odjel javne sigurnosti, poslalo Zemaljskoj vladi u Zagrebu.

¹³ *Obznana* je bila uredba koju je donijela Vlada Milenka Vesnića prije donošenja *Ustava*. Sastoji se od dvaju dijelova, a u prvom se iznosi zbog čega su se morale poduzeti mjere protiv komunističke organizacije, zatvora njihovih zborišta, zabrane njihovih novina i svi drugi spisi, koji bi mutili pokojstvo i mir države, propovijedali, opravdavali ili hvalili diktaturu revolucije ili ma kakvo nasilje. Odmah se imadu uzaptiti svi pozivi na generalni štrajk i do mjesec dana zatvora svi, koji ih čine usmeno ili pismeno“. Tekst *Obznane* objavljen je u brojnim izdanjima, pa i u *Narodnim novinama*, br. 296, 30. prosinca 1920., 1. O sadržaju *Obznane* vidi ČULINOVIĆ 1961b: 319; R. HORVAT 1992: 106-109.

¹⁴ *Narodne novine*, br. 176, 6. kolovoza 1921., *Zakon Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi*, 1.

glavare Narodne Skupštine, neposredno pozivati građane da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili sadrže tešku povredu javnoga morala“. Određivanjem o čemu se ne smije pisati uskraćivala se spisateljska sloboda i narušavala sloboda tiska. To pokazuje da se vrlo lako moglo doći pod udar državnih tijela gonjenja. Upravo su cenzurom svi listovi koji nisu bili po volji režima bili izloženi progonima, a često su prestajali izlaziti.

Radi lakšeg praćenja tiska, državne promidžbe, plasiranja informacija i nadzora nad sadržajem novina krajem 1924. organiziran je Presburo pri Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu. Imao je četiri odsjeka: Odsjek za domaći tisak, Odsjek za inozemni tisak, Odsjek za radiodifuziju i Administrativni odsjek. Do tada je pretežan dio poslova obavještajnog karaktera bio u nadležnosti Ministarstva vanjskih poslova, osim u razdoblju 1920. i 1921. godine, kada su obavještajni poslovi bili u nadležnosti Predsjedništva Ministarskog savjeta.¹⁵

Za tiskanje bilo kojih novina i drugih tiskovina nije bilo potrebno ovlaštenje ni od kakve vlasti, ali je zato za rad novina izdavač trebao prijaviti novine državnom tužiocu ili državnoj policijskoj vlasti.¹⁶ U svakim novinama moralo se jasno označiti mjesto tiskanja, ime i prezime tiskara ili tiskare te adresa, a morao se označiti urednik i izdavač.¹⁷ Tiskar je bio dužan prije distribuiranja od svakih novina dostaviti po pet primjeraka državnom tužitelju, odnosno mjesnoj državnoj policijskoj vlasti, Narodnoj biblioteci u Beogradu, Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Državnoj biblioteci u Ljubljani i oblasnoj državnoj biblioteci.¹⁸ Svaki urednik bio je odgovoran za tiskanje novina koje su sadržavale članke koji su sadržajem kršili zakon o tisku.¹⁹ Bez odobrenja izdavača, tj. njegova nasljednika nitko nije mogao pokrenuti novine s istim ili s drugim imenom u kojem se jasno vidi zloupotreba izdavačkog imena, i to za vrijeme izlaženja lista te tri godine nakon njegova prestanka. Svaki je distributer („rasturač“) prije distribuiranja novina policiji trebao prijaviti svoje mjesto boravka kako ne bi trebao plaćati porez.

Članci, prilozi i crtice u novinama koji su kršili čl. 19. bili su cenzurirani, a novine zabranjene i zaplijenjene.²⁰ Ovim člankom kralj i Vlada zabranjivali su iznošenja političkih stajališta koja su tražila promjenu političkog sustava te se protivila politici tadašnjih vlasti. *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.* godine donosi odredbe o cenzuri u čl. 30., kojim je propisano da se cenzura primjenjuje

---

¹⁵ HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 3., Ministarstvo unutarnjih poslova Kraljevine SHS velikom županu zagrebačkom, o osnivanju Presburo-a.

¹⁶ Čl. 3. *Zakona o štampi od 6. augusta 1925.*, Tipografija d. d., Zagreb 1926.

¹⁷ Čl. 6. i 8., Isto, 5-6.

¹⁸ Čl. 7., Isto, 5.

¹⁹ Čl. 9., Isto, 6.

²⁰ Čl. 19., *Zakona o štampi od 6. augusta 1925.*, 12.-13.

samo za vrijeme rata i mobilizacije, i to za stvari unaprijed predviđene zakonom. Cenzura se primjenjuje od trenutka naređenja mobilizacije, makar ona bila samo djelomična, a prestaje tek naređenjem o općoj demobilizaciji.²¹

Zakon o štampi od 6. augusta 1925. vrijedio je do uspostave kraljeve diktature 6. siječnja 1929., kad je donesen *Zakon o izmenama i dopuna zakona o štampi od 6. januara 1929.*²² Ovim zakonom ukinuti su mnogi vrlo važni članci *Zakona o štampi od 6. augusta 1925.* kojima se regulirao odnos izdavača i vlasti.²³ *Donošenjem tog zakona* veliki broj novina prestao je s izlaženjem, zbog čega je i broj cenzuriranih novina manji. Zakonom je određena zabrana ulaska svih stranih novina iz „neprijateljskih zemalja“, a ako ih policijska vlast pronađe, može ih zaplijeniti.²⁴ *Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o tisku iz 1929.* postrožena je kontrola tiska, urednicima i vlasnicima novina oduzeta su prava žaljenja na sudsku presudu te im se ne jamči vraćanje oduzete imovine (novine, tiskarski strojevi, tiskani materijali, tinta i dr.)

Postupak cenzure

Za provedbu cenzure u razdoblju 1921. – 1929. bilo je zaduženo Ministarstvo unutarnjih poslova, koje je zahtjeve i zapovijedi vezane za cenzuru slalo Zemaljskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu. Vlada je dalje obavještavala podređene vlasti, u većini slučajeva policiju, koja je onda djelovala na terenu.

Prema zakonu o tisku iz 1907. godine, cenzura je do 1925. godine djelovala na sljedeći način.²⁵ Prvi se primjerak novina, prema naredbi kraljevskog komesara, šalje redarstvenom povjereništvu. Ono je u roku od dvaju sati trebalo pregledati te izdati za njih propusnicu, nakon čega ih se moglo tiskati dalje ili bi ih se za-

²¹ Čl. 24.: „Zabrana se sastoji u zapćenju štampanih primeraka ili predmeta umnoženih i za rasturanje namenjenih.“, *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.*, Zagreb 1926., 19.

²² „*Zakon o izmjenama i dopunama zakona o štampi*“, *Službene novine Kraljevine SHS*, 6. I. 1929., br. 6, 1.

²³ U zakonu stoji „da se ne može uspostaviti nikakva preventivna mjera koja sprečava izlaženje, prodaju i rasturanje spisa, novina, osim u slučajevima koje predviđa Ustav (čl. 2.), protiv sudskog rješenja o zabrani novina ili spisa može se tuženi žaliti Apelacionom Sudu (čl. 22.), u slučaju da Apelacioni Sud poništi rješenje Prvostupanskog Suda ili ako nađe neke nepravilnosti kod odluke Prvostupanskog Suda; Sud je po službenoj dužnosti dužan obavijestiti poštu da je zabrana dignuta, čime se svi zaplijenjeni primjerci novina, stvari i ostalo imaju odmah vratiti (čl. 25.)“. I jedan od jako važnih članaka koji određuje da se ispravci teksta moraju tiskati u prvom ili drugom broju, tj. u roku dvaju dana na istome mjestu u novinama, istom veličinom slova (čl. 72.). „*Zakon o izmjenama i dopunama zakona o štampi*“, *Službene novine Kraljevine SHS*, 6. I. 1929., br. 6, 1.

²⁴ Isto.

²⁵ *Zakon o tisku iz 1907.*, *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, br. 41, Zagreb 1907., 359-360.

pljenjivalo, nakon čega se cijeli slog morao prirediti iznova. Mjesta koja su bila zaplijenjena u takvom su se slučaju popunjavala novim sadržajem te se prvi primjerak ponovno slao redarstvenom povjereništvu, koje je moglo opet zaplijeniti koji stavak. Nakon redarstvenog povjereništva novine se šalju na cenzuru državnim odvjetništvu, koje je bez obzira na preventivnu cenzuru imalo pravo provesti zapljenu sa svoje strane. Kada je državno odvjetništvo donijelo odluku da se novine mogu tiskati, dopuštenje bi se prosljedilo policiji i novine su se mogle tiskati.

Cenzura se od 1925. godine, nakon donošenja *Zakona o štampi od 6. augusta 1925.*, vršila na sljedeći način.²⁶ Nakon što su novine tiskane po jedan se primjerak trebao poslati Narodnoj biblioteci u Beogradu, Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Državnoj biblioteci u Ljubljani i oblasnoj državnoj knjižnici te državnim tužiocu. U slučaju da je u novinama bilo kršenja *Ustava iz 1921. ili Zakona o štampi od 6. augusta 1925.*, državni tužitelj donosio je odluku o zabrani distribuiranja novina, koju je prosljedio policijskoj vlasti, a potom je zapljenu novina vršila na terenu. Novine su se plijenile od kolportera, u tiskari ili u redakciji novina. Urednik novina bio je dužan bezuvjetno primiti ili otiskati u sljedećem broju novina svaki ispravak o činjenicama objavljenim u njegovim novinama koju mu vlast pošalje. Ministar unutrašnjih poslova mogao je potpuno zabraniti izlaženje novina ukoliko su bile bar tri puta u mjesecu zabranjene, ako ne tiskaju ispravke vlasti u narednom broju ili ako odgovorna osoba ne plati novčanu kaznu na koju je osuđena barem u roku od triju dana.²⁷

Usporedbom provedbe cenzure vidljivo je da se od početka 20. stoljeća postupak cenzure na području grada Zagreba nije puno mijenjao. Izdavači su gotove novine morali predati državnim odvjetništvu, odnosno mjesnoj policijskoj vlasti koja je pregledavala novine, a potom je sud donosio odluku hoće li novine biti zabranjene i zaplijenjene ili će ići u prodaju. Odluke o zabrani prosljeđivale su se mjesnoj policiji koja je novine plijenila od kolportera i tiskara. U velikom broju slučajeva dok se birokracija „borila“ sa sadržajem novina, znatan dio naklade bio je rasprodan, a stanovništvo je čitalo „zabranjene“ novine.

Zabranjen zagrebački tisak u razdoblju od 1921. do 1929.

U Zagrebu je, prema popisu stanovništva iz 1921., živjelo 108.674 stanovnika.²⁸ S obzirom na broj stanovnika, u Zagrebu je izlazio veliki broj tiskovina. Godine 1921. izlazile su 193 novine, od čega je bilo 13 dnevnih, 52 tjednih, 30 polumjesečnih i 98 mjesečnih. Godine 1925. izlazile su 244 novine, od toga 13 dnevnih,

²⁶ *Zakon o štampi od 6. augusta 1925. godine*, Zagreb 1926. (protumačio dr. Miroslav Muha)

²⁷ O obveznim primjercima novina vidi HERGEŠIĆ 1966: 97-107; VERONA 1981: 217-236.

²⁸ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god., Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika*, Državna štamparija Sarajevo 1932., 262.

68 tjednih, 53 polumjesečnih i 110 mjesečnih, a 1929. izlazilo je 213 novina, od kojih je bilo 15 dnevnih, 44 tjednih, 37 polumjesečnih i 117 mjesečnih.²⁹ Broj se novina iz godine u godinu povećavao. Proglašenjem kraljeve diktature 1929. godine broj se novina smanjio zbog pooštavanja cenzure i drugih mjera koje je uveo kralj kako bi zaštitio svoj politički položaj.³⁰

Uoči održavanja skupštinskih izbora tijekom 1920-ih pojavljivali su se i novi listovi koje su pokretale razne političke stranke kako bi u predizbornoj kampanji promovale svoje programe. U razdoblju od 1921. do 1929. u Zagrebu su izlazila 24 stranačka lista. Od toga je Narodna radikalna stranka (NRS) imala 1 novine, Demokratska stranka (DS) 3, Samostalna demokratska stranka (SDS) 2, pravaške stranke 6, Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (H(R)SS) 3, Hrvatska pučka stranka (HPS) 2, Hrvatska zajednica (HZ) 2, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) 5 listova.³¹ Svaka je stranka u svom listu donosila program stranke, njeno djelovanje u državi, govore stranačkih pristaša te predizborne i izborne rezultate.

U razdoblju između 1921. i 1929. godine u Zagrebu su se zabranjivali uglavnom stranački oporbeni listovi (vidi tablicu). To su uglavnom bili listovi KPJ, H/P/R/SS-a i HZ-a/HFSS-a, budući da su to bile najjače oporbene stranke.³² Kao što se vidi iz tablice, nisu se zabranjivali samo stranački listovi, već i neki humoristični časopisi, npr. *Koprive*, *Peckalo*, *Rovaš* ili stručni *Grafički radnik*, *Književnik*, *Kritika* i drugi. Analiza i popis zabranjenih novina u radu napravljeni su na temelju sačuvanog arhivskoga gradiva. Zabranjene su novine one koje su zbog jednog ili više nepodobnih članaka bile povučene s tržišta. Radilo se o zabrani pojedinih brojeva novina zbog jednog ili više cenzuriranih članaka. U slučaju da urednik u trima sljedećim brojevima nije tiskao ispravke članaka, novine su mogle biti zabranjene do daljnjeg. Naime, popis zabranjenih novina napravljen je prema izvješćima policije za godine 1921., 1923., 1925., 1928. i 1929. Za neke godine nedostaju podaci, kao npr. za godine 1922., 1924., 1926. i 1927., osim ponekog fragmentarnog podatka.

²⁹ HR-HDA, Zemaljska vlada za Hrvatsku i Slavoniju (PRZV), 6-14/210/1921., kut. 1121., Iskaz svih listova koji izlaze na području Hrvatske i Slavonije; HR-HDA, Predsjedništvo Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju (PRPU), 3-2/4892/1922., kut. 13., Spisak dnevnih i periodičnih listova, koji izlaze na teritoriji Hrvatske i Slavonije te Međimurja.

³⁰ HR-HDA-1361, Cenzura i zabrana tiska, Grupa XVIII., kut. 9., Pregled štampe na teritoriju Zagrebačke oblasti (Zagreb 1929.); Izvještaj Gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog grada Zagreba od 1919. do 1925. godine.

³¹ ŠUBIC KOVAČEVIĆ 2014: 37.

³² Nakon zabrane KPJ 1920., stranka se pokušavala legalizirati osnivanjem drugih stranaka, kao npr. Nezavisne radničke partije Jugoslavije (NRPJ) 1923., te je tiskala prigodan tisak na koji se navedena zabrana odnosi. Stanislava Koprivica Oštrić, „O djelatnosti NRPJ u Zagrebu“, *Zbornik radova Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, Zagreb 1968., 197-208.

Kraljevsko je državno odvjetništvo u Zagrebu u 1921. godini zabranilo 17 novina. Najviše, odnosno pet puta bio je zabranjen *Hrvat*, glasilo Hrvatske zajednice.³³ U Zagrebu su u 1923. godini bile zabranjene 24 novine, od kojih je najzabranjiviji bio *Hrvatski borac* s 14 zabrana. Veliki broj političkih i informativnih novina u 1923. godini nije zabranjen niti jednom (vidi tablicu).³⁴

Tijekom 1925. zabranjene su 52 novine. Najviše je puta, čak 13, zabranjena *Radnička borba*, glasilo koje je zapravo zastupalo stajalište ilegalne KPJ.³⁵ Slijedi pravaško glasilo *Hrvatska zastava*, koje je zabranjeno 11 puta, pa *Hrvat* (glasilo Hrvatske federalističke seljačke stranke/HFSS) koji je zabranjen 6 puta. Dnevnik *Riječ*, glasilo Samostalne demokratske stranke, nije niti jednom zabranjeno, kao i *Radikalni glasnik*, glasilo NRS-a.

Najviše novina zabranjeno je 1928. godine, njih 256, od kojih je najzabranjiviji bio *Narodni val* s 82 i *Borba* s 47 zabrana.³⁶ U toj je godini, prema broju zabrana, na prvome mjestu bio tisak Hrvatske seljačke stranke, potom komunistički, pa pravaški tisak. *Hrvatska misao* i *Hrvat* bili su zabranjeni 21 put, a *Hrvatski seljački narod* 11 puta. Od informativnih dnevnih novina najzabranjiviji bio je *Jutarnji list* s 12 zabrana i *Večer* s 10 zabrana, dok su *Novosti* bile zabranjene pet puta, a *Obzor* tri puta.

Broj zabranjenih novina 1929. godine smanjio se na 122 zabrane. S obzirom na to da je *Borbi* bilo u potpunosti zabranjeno izlaženje početkom 1929., ona je

³³ *Hrvat* je bio dnevni list Starčevićeve Stranke prava. Izlazi od 1913. do 1929. Prvi urednik bio je Dragutin pl. Hrvoj. Od 1919. do 1924. glavno je glasilo Hrvatske zajednice, a potom Hrvatske federalističke seljačke stranke (HFSS). Uredništvo su činili poznati političari i književnici: dr. Ante Trumbić, Miroslav Krleža i Slavko Cihlar. Odgovorni urednik 1925. bio je Radoslav Takalović Tomić. Tiskao se u Tipografiji d. d. Naklada mu se u razdoblju 1921. – 1929. kretala oko 6.000 – 10.000 primjeraka. Prestao je s izlaženjem 31. svibnja 1929. zbog nastalog stanja u državi.

³⁴ *Hrvatski borac* bio je tjednik hrvatske omladine. Izlazi od 1922. do 1924. Glavni urednik bio je Joe Matošić, a tiskao se u Tipografiji.

³⁵ *Borba/Radnička borba* pokrenuta je 1922., a izlazila je s prekidima do 1929. godine svakog četvrtka (tjednik). Službeno je bila nezavisni list, a kasnije glavno glasilo Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Prvi glavni urednik bio je Franjo Saletto, a kasnije su to bili Đuro Cvijić i Vladimir Čopić. Tiskana je u tiskari Merkantile. Naklada joj je 1924. bila 5.000 primjeraka, a kasnije nešto manje, sve dok je nisu ukinuli 1929. godine. Nakon uspostave *Obznane i Zakona o zaštiti države* svi komunistički listovi bili su zabranjeni, ali nisu prestali s izlaženjem, već su izlazili pod neutralnim imenom ili u ilegali. Tijekom Drugoga svjetskog rata Komunistička partija Jugoslavije u sklopu partizanskoga pokreta ponovno je pokrenula taj list koji je izlazio s prekidima u razdoblju 1941. – 1945.

³⁶ *Narodni val* bio je dnevnik Hrvatske seljačke stranke. Izlazio je od 1927. do 1940., ali s prekidima (od 1930. do 1936. ne izlazi). Prvi glavni urednik bio je Stjepan Radić, a u uredništvu mu je pomagala i supruga Marija Radić. Nakon smrti Stjepana Radića 1928. godine, glavni urednik bio je dr. Vladko Maček. Odgovorni urednici bili su Milostislav Bartulica i Krešimir Devčić. Tiskao se u Tipografiji d. d., a naklada mu je bila oko 7.000 primjeraka.

izlazila u ilegali. Najzabranjivnije novine 1929. jesu *Slobodni glas* 41 puta, *Dom* 13 puta i *Novi val* 11 puta.³⁷ Od informativnih dnevnih novina, u 1929. godini najzabranjivnija bila je *Večer* (6 puta), *Riječ* (5 puta) i *Obzor* (4 puta). U godini 1929. veći broj novina prestao je s izlaženjem, zbog čega je i zabrana tih novina bila manja. Prestale su izlaziti sljedeće novine: *Radnički glasnik*, *Novi list*, *Sušak*, *Hrvatski borac*, *Crvena zastava*³⁸, *Narodni val*, *Hrvat*, *Hrvatski seljački narod*³⁹, *Konkordo*, *Naša Domovina*, *Skautski list*, *Učiteljski list* i *Književnik*⁴⁰.

Sveukupno zabrana u razdoblju od 1921. do 1929. bilo je 471; od toga je najzabranjivniji bio *Narodni Val* HSS s 82 zabrane, potom *Borba* sa 64, *Slobodni glas* s 41, *Hrvat* s 39, *Hrvatska misao/Hrvatsko pravo* s 29, *Dom/Slobodni dom* s 27, *Hrvatski borac/Novi hrvatski borac* s 18 zabrana.⁴¹ Od informativnih dnevnih novina najzabranjivnija bila je *Večer* (16 puta), zatim *Jutarnji list* (15 puta), *Riječ* (11 puta) i *Obzor* (10 puta), a najrjeđe su zabranjivane bile *Novosti* (5 puta).

Glasiloo Narodne radikalne stranke, *Radikalski glasnik*, koji je u tom razdoblju izlazio u Zagrebu, nije niti jednom bio zabranjen, kao ni glasilo Demokratske stranke *Pokret*.⁴²

³⁷ *Slobodni glas* bio je dnevnik. Izlazio je od 27. siječnja do 1. listopada 1929. Glavna urednica bila je Marija Radić, a odgovorni urednik Ivan Ivičić. Tiskao se u Tipografiji. *Dom*, politički tjednik, bio je glasilo Hrvatske pučke seljačke stranke, kasnije H(R)SS, pa HSS. Izlazio je u Zagrebu od 1900. do 1941. Vlasnik, izdavač i urednik polumjesečnika *Dom* (1. siječnja 1900.) bio je Antun Radić. Od 1906. godine izlazi kao tjednik, a vlasnik i glavni urednik bio je Stjepan Radić. Uz Stjepana Radića, list uređuje i Rudolf Herceg. Zbog čestih zapljena i zabrana novina *Dom* mijenja naziv 1920. u *Slobodni dom*, a 1925. ponovno se zove *Dom* (6. svibnja 1925). Novine mijenjaju naziv u *Seljački dom* 1931., ali samo na godinu dana, pa se od 1933. ponovno naziva *Dom*. Od 1929. glavni urednik bio je predsjednik HSS-a dr. Vladko Maček, a ostali urednici bili su Janko Tortić i Rudolf Herceg. Pod nazivom *Seljački dom* ponovno je izlazio od 1936. do 1942. Naklada mu se kretala od 12.000 do 80.000 primjeraka te se distribuirao po Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini.

³⁸ HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 9., Izvješće od 1. srpnja 1929., u kojem Jugoštampa obavještava velikog župana Zagrebačke oblasti o novinama koje se kod njih tiskaju.

³⁹ Isto, Izvješće od 26. lipnja 1929., u kojem Tipografija obavještava velikog župana Zagrebačke oblasti o novinama koje se kod njih tiskaju.

⁴⁰ HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 9., Izvješće od 26. lipnja 1929. u Zagrebu, u kojem Zaklada tiskare Narodnih Novina podnosi izvješće velikom županu Zagrebačke oblasti o novinama koje su se tiskale u njihovoj tiskari.

⁴¹ *Hrvatsko pravo/Hrvatska misao*, dnevni list Čiste stranke prava, izlazi od 1895. do 1932. (1895. – 1993.), a prvi urednik bio je Martin Lovrenčević. Godine 1920. mijenja naziv u *Hrvatska misao* i izlazi jednom tjedno, a glavni urednik bio je Rudolf Plukavec. Tijekom 1924. godine *Hrvatska misao* mijenja ime u *Hrvatsko pravo*; glavni urednik bio je Slavko Diklić, a vlasnik Gustav Perčec. Godine 1928. novine izlaze jednom tjedno, a glavni urednik bio je dr. Mile Budak. Tiskao se u tiskari Merkantile. Naklada mu se u razdoblju 1921. – 1929. kretala od 1.400 do 2.000 primjeraka.

⁴² *Radikalski glasnik* počinje izlaziti u Zagrebu 1923., a izlazio je do 1928. Vlasnik i izdavač bio je Mjesni odbor Narodne radikalne stranke. Novine su izlazile svaki utorak i petak, a tiskale su se u tiskari „Gaj“. Odgovorni urednik bio je Milan Uremović, kasnije Dušan Peleš (1927./1928.). *Pokret* je izlazio u Zagrebu od 1921. do 1924. Bio je dnevni list, čiji je glavni urednik bio Ante Kovač.

Tablica 1. Zabrana zagrebačkog tiska u razdoblju od 1921. do 1929. godine. (HDA, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska)

Novine	1921.	1923.	1925.	1928.	1929.	Ukupno
<i>Borba/Radnička borba</i>	-	0	13	47	4	64
<i>Čujmo/Slobodni Čujmo</i>	1	1	1	3	2	8
<i>Dom/Slobodni Dom</i>	0	0	3	11	13	27
<i>Grafički radnik</i>	0	0	0	1	2	3
<i>Hrvat</i>	5	2	6	21	5	39
<i>Hrvatska</i>	-	1	0	-	-	1
<i>Hrvatska misao/Hrvatsko Pravo</i>	1	1	5	21	1	29
<i>Hrvatska sloboda</i>	-	-	1	-	-	1
<i>Hrvatska svijest</i>	-	2	0	0	0	2
<i>Hrvatska zastava</i>	-	-	11	0	0	11
<i>Hrvatski borac/Novi hrvatski borac</i>	-	14	-	0	4	18
<i>Hrvatski domobran</i>	-	-	-	5	-	5
<i>Hrvatski radnik</i>	-	0	1	0	0	1
<i>Hrvatski seljački narod</i>	-	-	0	11	0	11
<i>Hrvatski sokol</i>	-	0	0	0	1	1
<i>Hrvatski učiteljski dom</i>	0	0	0	0	4	4
<i>Istra</i>	-	-	-	-	2	2
<i>Jugoslavenski Lloyd</i>	0	0	0	0	2	2
<i>Jutarnji list</i>	2	0	1	12	0	15
<i>Katolički list</i>	0	0	0	0	2	2
<i>Književnik</i>	-	-	-	1	0	1
<i>Kritika</i>	0	-	0	4	-	4
<i>Koprive</i>	1	0	0	1	0	2
<i>Male novine</i>	-	-	-	-	2	2
<i>Mladohrvatski pokret</i>	-	-	1	-	-	1
<i>Narodna Politika/Hrvatska Straža</i>	3	0	0	1	2	6
<i>Narodni Val</i>	-	-	-	82	0	82
<i>Naš glas</i>	0	0	0	0	1	1
<i>Novi val</i>	-	-	-	-	11	11
<i>Novo vrijeme</i>	-	-	-	-	1	1
<i>Novosti</i>	0	0	0	5	0	5

<i>Obzor</i>	1	1	1	3	4	10
<i>Organizovani radnik</i>	-	-	2	0	0	2
<i>Pčela</i>	-	-	1	0	0	1
<i>Peckalo</i>	0	0	1	-	-	1
<i>Pilule</i>	0	0	2	-	-	2
<i>Pravaš</i>	-	2	-	-	-	2
<i>Prijatelj Naroda</i>	1	0	-	-	-	1
<i>Privatni namještenik</i>	-	0	0	0	2	2
<i>Radnički list</i>	1	-	-	-	-	1
<i>Riječ</i>	0	0	0	6	5	11
<i>Rovaš</i>	-	-	-	1	-	1
<i>Seljačka sloga</i>	-	-	-	-	2	2
<i>Seljačke novine</i>	1	0	0	0	0	1
<i>Slobodna tribina</i>	0	0	1	0	0	1
<i>Slobodni glas</i>	-	-	-	-	41	41
<i>Socijalna misao</i>	-	-	-	0	1	1
<i>Starčević</i>	-	-	-	8	-	8
<i>Vatra</i>	-	-	1	-	-	1
<i>Večer</i>	0	0	0	10	6	16
<i>Vijesnik saveza mesar. i kob. obrtnika</i>	0	0	0	0	2	2
<i>Zaštita čovjeka</i>	-	-	-	2	0	2
Ukupno	17	24	52	256	122	471

Legenda: (-) novine nisu izlazile; (0) novine su izlazile, ali nema podataka o zabrani

Ministar unutrašnjih poslova naredio je 16. travnja 1924. svim velikim županima da obrate pozornost na kršenje odredaba *Vidovdanskog ustava* koje se odnose na tisak i širenje tiskovina. Zamolio je velikog župana Zagrebačke oblasti, ali i sve velike župane da posebno obrate pozornost na članke koji „rasplamsuju vjersku i plemensku mržnju te izazivaju mržnju protiv države kao celine“.⁴³ U nekim brojevima novina nije naznačeno je li ih Kraljevski sudbeni stol u Zagrebu zabranio ili nije. Popis svakako pokazuje da je represija ipak najviše pogodila oporbene stranačke novine. Osim što su zabranjene, novine su bile i zaplijenjene. O zapljenama novina govori zapovijed od 8. rujna 1928. Predsjedničkog ureda Kraljevskog

⁴³ HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 3., Izvješće o pisanju novina i kršenju Zakona i Ustava od 16. travnja 1924. koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Odsjek za državnu zaštitu poslalo velikom županu u Zagrebu.

redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu: „Izvolite narediti policijskim vlastima, da o ovom pitanju dadu tačne podatke: zašto se ovako mali broj pojedinih zabranjenih listova zapljenjuje, kad je poznato iz evidencije štampe da se listovi štampaju u mnogo većim količinama i da je njihova tiraža mnogo veća.“⁴⁴

Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo obavješćuje 19. rujna 1928. velikog župana Zagrebačke oblasti kako se mali broj novina zapljenjivao zbog policije koja nije smjela zaplijeniti primjerke novina prije negoli je dobila odobrenje od Kraljevskog državnog odvjetništva. U vremenu dok je Kraljevsko državno odvjetništvo čitalo obvezne dužnosne primjerke novina, ostatak se naklade u međuvremenu distribuirao čitateljima. Mali broj zapljena bio je i zato što tiskare nisu odmah tiskale cijelu nakladu, već su čekale rješenje Kraljevskog državnog odvjetništva, pa tek onda tiskale ostatak novina u kojima bi onda brisale cenzurirane dijelove, zbog čega se u drugom izdanju mogu naći bijele praznine.⁴⁵

O distribuiranju listova izvješćuje veliki župan Zagrebačke oblasti u dopisu od 16. prosinca 1928. godine. U njemu je upozorio podređene upravne, policijske i žandarmerijske vlasti da se zabranjeni brojevi novina šire i distribuiraju po selima i gradovima unatoč donesenoj zabrani. Navodi kako je provjeravanjem utvrđeno da uredništva svoje zabranjene brojeve odašilju i drugim putevima, a ne samo uobičajenim preko pošte. Zbog toga ih sve poziva da obrate najveću pozornost na distribuiranje zabranjenih novina i da to zaustave. Upozorava ih da posebice vode računa na izlazne željezničke i autobusne postaje te ističe kako se zabranjeni listovi nose u omotima i putničkim torbama. Na kraju im zapovijeda da pri nalaženju zabranjenih novina potonje zaplijene, a da s distributerima postupe prema zakonu.⁴⁶

Ovakvim su ustrojem cenzure i kontrolom tiska novine izgubile prvobitni smisao postojanja, a to je širenje informacija o događajima u Hrvatskoj i svijetu. Zbog toga je bilo sve više novina koje su prestajale izlaziti. Tako se broj od 244 novine iz 1925. smanjio na 213, koliko ih je izlazilo 1929. godine, kada je uvedena diktatura i kada su donesene izmjene zakona o tisku. Uvođenjem šestosiječanjske diktature stanje u tisku pogoršalo se zbog strožeg zakona o cenzuri, veliki broj

---

⁴⁴ HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 7., Izvješće o zabranjenim listovima od 8. rujna 1928. koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Odsjek za državnu zaštitu, poslalo velikom županu u Zagrebu.

⁴⁵ Isto, Odredba o načinu izvršenja zapljene i zaustavljanja od 19. rujna 1928. koje je Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva poslalo velikom županu Zagrebačke oblasti u Zagrebu.

⁴⁶ Isto, Dopis o zapljeni i raspacavanju listova od 16. prosinca 1928. koji je veliki župan Zagrebačke oblasti i Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo poslalo Predsjedničkom uredu, Kraljevskog redarstvenog povjereništva u Sisku, Redarstvenom odsjeku Gradskog poglavarstva Varaždina i Križevaca, kotarskim poglavarima Zagrebačke oblasti i Zapovjednicima oružničkih četa (Komandirima žandarmerijskih četa) u Zagrebu i Varaždinu.

novina bio je zabranjen, a one koje su izlazile prolazile su strogu cenzuru. Naime, kralj je već 6. siječnja 1929. donio *Zakon o izmjenama i dopunama zakona o tisku*.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije zapovjediло je 14. prosinca 1929. svim kotarskim načelstvima i predstojništvima policije da svaki mjesec moraju izvješćivati o kretanju tiska, tj. raditi evidenciju svih promjena u organizaciji listova i povremenih spisa koji su izlazili na području novouspostavljene Savske banovine sa središtem u Zagrebu.⁴⁷ U evidenciji je bilo potrebno uvesti: naziv lista, odnosno povremenog spisa, mjesto izlaženja, koji politički pravac zastupa, periodičnost izlaženja (dnevnik, tjednik, mjesečnik), u koliko se primjeraka tiska te osobne podatke i kratke biografije vlasnika, urednika i suradnika. Nastupilo je razdoblje potpune kontrole tiska, političke djelatnosti i protoka informacija.

Razlozi zabrane listova

Kao što se moglo vidjeti iz prethodnog poglavlja, najzabranjiviji listovi bili su: *Narodni val*, *Borba*, *Slobodni glas*, *Hrvat*, *Hrvatska misao* i *Dom/Slobodni dom*. Zabrane članaka i zapljene pojedinih izdanja u razdoblju od 1921. do 1929. godine najčešće su se provodile pod obrazloženjem da izazivaju mržnju protiv države kao cjeline, vjerskog ili plemenskog razdora, posredno pozivaju građane da silom mijenjaju *Ustav* i zemaljske zakone, vrijeđaju kralja ili člana kraljevskog doma, kao i stranog državnog poglavara ili Narodnu skupštinu, što je značilo kršenje čl. 13. i 138. *Ustava* iz 1921. te čl. 19. zakona o tisku iz 1925. Kao što ćemo vidjeti u daljnjem tekstu, izražavanje bilo kakvog nezadovoljstva protiv države zapravo je značilo izazivanje mržnje protiv države. Traženje većih prava za Hrvate u Kraljevini SHS značilo je izazivanje plemenskog razdora, a zalaganje za reviziju *Ustava* neposredno pozivanje građana da silom mijenjaju *Ustav* i zemaljske zakone.

Na temelju izvješća iz 1924. i 1928. godine donosim nekoliko primjera koji svjedoče o tome zašto su se novine zabranjivale.⁴⁸ U tim se izvješćima navodi odluka o zabrani novina i koliko je novina zaplijenjeno na terenu, ali ne i pravi razlog zašto su novine zabranjene. Točan razlog zabrane novina nalazi se u novi-

⁴⁷ HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 9., Izvješće o kretanju tiska od 14. prosinca 1929. koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije poslalo kotarskim načelstvima i predstojništvima policije.

⁴⁸ HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 3., Izvješće o zabranjenim listovima od 13. prosinca 1928. koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Odsjek za državnu zaštitu, poslalo velikom županu u Zagrebu; HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 7., Izvješće o zabranjenim listovima od 18. prosinca 1928. koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Odsjek za državnu zaštitu, poslalo velikom županu u Zagrebu.

nama uglavnom na zadnjoj stranici. Novine su ponekad donosile članke o sudskim postupcima zabrane novina i odluke o zabrani pojedinih brojeva. Na takve sudske procese o cenzuri i zapljeni novina naišla sam u oporbenom dnevniku *Narodni val* i tjedniku *Borac*. U analizi novina naišla sam i na pojedine brojeve novina koje su bile cijele zaplijenjene. Kao što ćemo vidjeti iz sljedećih primjera, bila je dovoljna jedna pogrdna riječ za Vladu i vladara i članak bi se cenzurirao, a novine zabranile.⁴⁹

Tablica 2. Zabranjeni članci u zagrebačkom oporbenom tisku

NOVINE	BROJ ZABRANA	1	2	3	4
<i>Dom/Slobodni dom</i>	27	4	8	2	13
<i>Narodni Val</i>	82	17	29	12	24
<i>Borba/Radnička borba</i>	64	13	15	28	8

- 1 – članci koji su izazivali mržnju protiv države kao cjeline
- 2 – članci koji su širili vjerski ili plemenski razdor
- 3 – članci koji su posredno pozivali građane da silom mijenjaju *Ustav* i zemaljske zakone
- 4 – članci koji su vrijeđali kralja ili člana kraljevskog doma, stranog državnog poglavara ili člana Narodne skupštine

Dom/Slobodni dom je u razdoblju 1921. – 1929. bio zabranjen 27 puta.⁵⁰ Od toga je najčešće bio zabranjivan zbog vrijeđanja kralja ili člana kraljevskog doma, stranog državnog poglavara ili člana Narodne skupštine (13 puta), širenja vjerskog ili plemenskog razdora (8 puta) te mržnje protiv države kao cjeline (4 puta), dok je najmanje bilo članaka koji su pozivali građane da silom mijenjaju *Ustav* i zemaljske zakone (2 puta).

S. Radić se u *Domu* nije ustručavao vrijeđati Vladu, političare, strane dužnosnike. Za uvredu Vlade najčešće se koristio riječju „cincar“, ali u negativnom kontekstu, uspoređujući Vladu s konjušarnicom, tamnicom i krčmom. U *Domu* su se mogle naći pjesme koje su pisali seljaci, a one su bile kao „glas naroda“. Prema odlukama Kraljevskog državnog odvjetništva, pjesme su se često cenzurirale. Pjesma „U Beograd ne smije se ići!“, koju je napisao seljak Lovro Kožuh iz Velike Gorice, također je cenzurirana zbog izazivanja mržnje protiv države kao cjeline i plemenskog razdora te posrednog pozivanja građana da silom

⁴⁹ Radi boljeg razumijevanja teksta i cenzure, u primjerima zabrane pojedinog broja novina koristila sam se novinama iz Nacionalne sveučilišne knjižnice koje su bile dostupne (*Borba*, *Narodni val*, *Dom/Slobodni dom*). Zahvaljujem djelatnicima Nacionalne i sveučilišne knjižnice (NSK) što su mi dopustili uvid u novine koje se većim dijelom nalaze u trezorskoj građi ili su u postupku restauracije te nisu dostupne za redovito korištenje.

⁵⁰ Vidi bilj. 38.

mijenjaju *Ustav* i zemaljske zakone.⁵¹ U pjesmi se vrijeđaju Vlada i radikalski poslanici riječima „cincar“ i „cincarski lopovi“. Narodne zastupnike naziva se „vukovima“, „vrazima“, „gadovima“, „bandom“, a demokrate „batinašima“. S. Radić je često svojim pisanjem u *Domu*, prema mišljenju cenzora, širio vjerski ili plemenski razdor. Spominjanje nezadovoljstva Hrvata i Slovenaca postojećom situacijom u državi značilo je širenje plemenskog razdora, zbog čega je *Dom* često bio zabranjivan.⁵²

Narodni val je u razdoblju od 1921. do 1929. bio zabranjen 82 puta.⁵³ Najčešće je bio zabranjivan zbog članaka koji su „širili vjersku ili plemensku mržnju“ (29 članaka), koji su „vrijeđali kralja ili člana kraljevskog doma, ili stranog državnog poglavara ili člana Narodne skupštine“ (24 puta), kao i onih koji su širili „mržnju protiv države kao cjeline“ (17 puta), a najmanje je bilo članaka koji su pozivali „građane da silom mijenjaju Ustav i zemaljske zakone“ (12 puta).

Svaki broj imao je barem po jedan članak, a nekada i više koji su se cenzurirali. Uglavnom su bili zaplijenjeni već iz spomenutih razloga. S. Radić, osim što je u svojim člancima vrijeđao Vladu i društvo, znao se obrušiti i na strane dužnosnike i vladare. Tako je u članku „Velika Britanija, kao socijalna monarhija“ izvrijeđao kralja Georgea III., zbog čega je članak bio cenzuriran, a novine zabranjene.⁵⁴ Stanje u zagrebačkom novinstvu lijepo je opisao Ivo Šarinić u članku „Naše novinstvo“, u kojem smatra kako tisak treba biti slobodan ne samo u političkom smislu, već i u socijalnom.⁵⁵ On drži kako tisak nije slobodan već šezdeset godina te da je svoju slobodu „prodao“ kada su njime počeli upravljati koncerni i dionička društva. Nadalje ističe kako su nekad novine imale političke stranke koje su promovirale svoje ideje, a kako „danas se u novinama može pisati što god se želi samo se za to treba platiti“. Njegovo mišljenje o tisku onog vremena nije nimalo pozitivno i smatra kako se novine prodaju samo zbog „pompastičnih“ naslova. O stanju u državi, ali i novinstvu pisao je u *Narodnom valu* Vladimir Novak u članku „Bolje je pasti u tamni grob, već biti dovjeka rob“, u kojem

⁵¹ *Slobodni dom*, br. 50, 12. prosinca 1928., 1.; HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 7., Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 12. XII. 1928. izvješćuje velikog župana Zagrebačke oblasti – o zabrani izlaženja *Slobodnog doma* od 12. XII. 1928.

⁵² „Politička kultura“, *Slobodni dom*, br. 22, 28. svibnja 1924., 4.; HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 3., Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 29. V. 1924. izvješćuje velikog župana Zagrebačke oblasti – o zabrani izlaženja *Slobodnog doma* od 28. V. 1924.

⁵³ HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 3. i 7., Izvješće o zabrani izlaženja i rasturanja novina koje je Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva poslalo velikom županu Zagrebačke oblasti u Zagrebu.

⁵⁴ *Narodni val*, br. 85, 26. listopada 1927., 1.

⁵⁵ *Narodni val*, br. 5, 22. lipnja 1927., 5.

piše o „ugnjjetavanju“ Hrvata od strane Srba te kako Vlada u deset godina nije pokazala ništa više od terora i cenzure koja je vidljiva i u *Narodnom valu* po bijelim prazninama.⁵⁶

Zabrane i zapljene *Narodnog vala* bile su najučestalije uoči Božića i Nove godine, a isto vrijedi i za druge oporbene listove *Borbu*, *Dom*, *Hrvat* i dr. Uoči Božića *Narodni val* plijenio se gotovo svaki broj; uglavnom se zabranjivao zbog jednog ili dvaju cenzuriranih članaka.

Borba/Radnička borba je u razdoblju od 1921. do 1929. godine bila zabranjena 64 puta.⁵⁷ Za razliku od drugih analiziranih novina, najčešće je bila zabranjivana zbog članaka koji su „pozivali građane da silom mijenjaju Ustav i zemaljske zakone“ (28 puta), potom su slijedili članci koji su „širili vjerski ili plemenski razdor“ (15 članaka) te oni koji šire „mržnju protiv države kao cjeline“ (13 puta), a najmanje je bilo članaka koji su vrijeđali kralja ili člana kraljevskog doma, stranog državnog poglavara ili člana Narodne skupštine (8 puta).⁵⁸ *Borba/Radnička borba* je ponekad na zadnjoj stranici donosila obavijest o zabranjenim brojevima novina.⁵⁹ Takva obavijest sadržavala je informacije o cenzuriranom članku, tj. koje su riječi cenzurirane ili koji odlomci članka u kojem stupcu. Članak „Izbori i revolucija“ govori kako Vlada ne preza ni od kakvog oblika terora samo kako bi dobila izbore. Ovaj kratki članak bio je zabranjen zbog pozivanja građana da silom mijenjaju *Ustav* i zemaljske zakone.⁶⁰ Ovakvih članaka u *Borbi* bilo je gotovo u svakom broju, zbog čega je bila i veća učestalost cenzure i zapljene nad njom.

Nakon trećih parlamentarnih izbora 8. veljače 1925., gotovo u svakom broju cenzuriralo se po dva i više članaka. Tek se sredinom kolovoza cenzura nad člancima *Radničke borbe* smanjila. U 1927. godini *Borba* je zabranjena zbog članaka „Živio 1. maj“ i „Seljaci i 1. maj“ kojima se, prema prosudbi cenzora, izazivao plemenski razdor te se posredno pozivalo građane da silom mijenjaju *Ustav* i zemaljske zakone.⁶¹ Članci donose politički program KPJ te zahtijevanje

---

⁵⁶ HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 7., Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 10. XII. 1928. izvješćuje Velikog župana Zagrebačke oblasti o zabrani izlaženja *Narodnog vala* od 9. XII. 1928.

⁵⁷ Isto, Izvješće o cenzuri tiskopisa i novina 27. prosinca 1928. koje je Veliki župan u Zagrebu poslao Kraljevskom državnom odvjetništvu.

⁵⁸ Vidi tablicu 2.

⁵⁹ *Radnička borba*, br. 13, 5. prosinca 1924., 2.

⁶⁰ *Radnička borba*, br. 12, 28. studenoga 1924., 4.; HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 3., Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 29. XI. 1924. izvješćuje Velikog župana Zagrebačke oblasti – o zabrani izlaženja *Radničke borbe* od 28. XI. 1924.

⁶¹ *Borba*, 1. svibnja 1927., br. 19, 1.; HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 6., Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 2. V. 1927. izvješćuje Velikog župana Zagrebačke oblasti – o zabrani izlaženja *Radničke borbe* od 1. V. 1927.

komunista za veća prava radnika. *Borba* je bila često zabranjivana zbog članaka koji su otvoreno govorili o lošem stanju u državi.

Zbog kritiziranja režima i Vladine politike, krajem 1928. često se mogu naći članci koji upozoravaju na veliku zapljenu i zabranu *Borbe*. Naslovi koji upozoravaju na česte zapljene *Borbe* jesu: „Dvostruki progoni ‘Borbe’ – u 44 tjedna 39 zapljena!“ ili „Zapljena 90-tog broja ‘Borbe’ – dakle ovo je u 48 tjedana 46 zapljena!“, koji jasno ukazuju na učestalost zabrane i zapljene *Borbe*.⁶² *Borba* od 8. studenoga 1928. na naslovnici, koja izgleda kao osmrtnica, donosi naslov: „Sloboda štampe! Ovo je 41. zapljena u 45. tjednu“, a potom slijedi odredba Kraljevskog državnog odvjetništva te komentar urednika koji glasi: „Sloboda štampe je pokopana! Od zapljene svakog broja po drž. odvjetništvu naše *Borbe*, dolazi do zapljenjivanja i drugog izdanja po režimu i njegovim prirepcima. Tajne okružnice više su od postojećih zakona i Ustava. Naši kolporteri i pretplatnici nam javljaju, da nisu primili od 20. juna u svemu od 39 izdanja više od 3 broja ili u opće ni jednoga. Evo to je sloboda iskazivanja misli putem štampe, koju režim u praksi sprovodi.“⁶³ Represija Vlade nad ovim listom vidljiva je iz samih naslova. *Borba* često u svojim člancima donosi zalaganje komunista za radnička prava te politički program komunista koji su se borili za „osmo satno radno vrijeme, protiv smanjivanja nadnica i produžavanje radnog vremena, za punu državnu pomoć besposlenim radnicima i za ukidanje poreza na radničke nadnice, protiv noćnog rada i kršenje nedjeljnog počinka, za osiguranje radnika u besposlici, starosti i nemoći, za potpunu zaštitu siromašnih stanara i gradnju radničkih stanova, za bezodvlačnu provedbu izbora u Radničke komore i Urede za Osiguranje radnika, za uspostavu jedinstva radničkog sindikalnog pokreta u borbi protiv ofenzive kapitala...“⁶⁴ *Borba* je često bila zabranjivana zbog Lenjinovih slika.⁶⁵ Članci koji su iskazivali nezadovoljstvo stanjem u državi i otvoreno pozivali seljake na pobunu i revoluciju cenzurirali su se, a pojedini brojevi zabranjivali.

Kao što se može primijetiti iz danih primjera, novine svojim člancima nisu uvijek kršile zakone, ali cenzura i zapljena ovisila je o cenzorima i sucima koji su donosili

⁶² *Borba*, br. 78, 4. studenoga 1928., 1.; br. 92, 1. prosinca 1928., 4.

⁶³ Posebno izdanje *Borbe*, 8. studenoga 1928., 1.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ *Radnička borba*, br. 3, 22. siječnja 1925., 1.; HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 5., Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 23. I. 1925. izvješćuje Velikog župana Zagrebačke oblasti – o zabrani izlaženja *Radničke borbe* od 22. I. 1925. Zbog velike Lenjinove slike i članaka „Lenjin“, „Lenjin o nacionalnom pitanju“, „Lenjin o privatnom životu“, „Lenjin o seljaštvu“, „Vladimir Ilić-Lenjin“, „Lenjin o preduslovima za proletersku pobjedu“, Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 22. I. 1926. izvješćuje Velikog župana Zagrebačke oblasti – o zabrani izlaženja *Radničke borbe* od 21. I. 1926., HR-HDA-1361, Grupa XVIII., Cenzura i zabrana tiska, kut. 6.

odluku o zapljeni pojedinih brojeva, zbog čega su se cenzurirale i plijenile i one novine koje nisu trebale.

Kaznena djela počinjena pisanjem i objavljivanjem u tisku

U *Zakonu o štampi od 6. augusta 1925.* u glavi osmoj mogu se naći i kaznena djela počinjena u novinama. Na kaznena djela odnose se članci od 43. do 72. Za nepodobne članke u novinama najprije odgovara pisac (ako se zna tko je on), potom urednik, izdavač, tiskar i distributer. Nije se toleriralo nikakvo klevetanje (ogovaranje). Zbog klevete kralja ili člana kraljevskog doma kazna je bila od godine dana do 10 godina i novčana kazna od 20.000 do 200.000 dinara. Velike su kazne bile za uvredu kralja ili članove kraljevskog doma te se kreću od jedne do pet godina zatvora. Bilo kakve ili naročito uvredljive karikature kralja i članova kraljevskog doma bile su kažnjive kao uvreda. Najveće su kazne bile za klevetu, koja je u *Zakonu o štampi od 6. augusta 1925.* bila jasno definirana. U zakonu se jasno razlikuje uvreda od klevete. Svaka se kleveta najstrože kažnjavala. Zbog klevete stranog državnog poglavara ili Narodne skupštine te njezinih članova, uvrede sudova, vojske, javnih službenika ili građana koji stalno ili privremeno vrše bilo kakvu javnu službu ili ispunjavaju kakvu javnu službu, kazna je bila do triju godina zatvora, uz novčanu kaznu u iznosu do 20.000 dinara. Razlike između uvrede i klevete jasno se vide u čl. 56. koji glasi: „Ko uvrijedi fizičko ili pravno lice kazniti će se zatvorom do jedne godine. Zbog klevete kaznit će se zatvorom do tri godine i novčanom kaznom do 20 000 dinara.“ Jednako tako kažnjavalo se za uvredu i klevetu umrlih lica. Kazna za objavljivanje tuđih privatnih stvari u novinama, bez odobrenja osobe o kojoj se piše, bila je od mjesec do godinu dana zatvora te novčana kazna u iznosu do 10.000 dinara. Člankom 59. kažnjavaju se novinari koji u člancima donose bilo kakve bludne zločine ili prijestupe, a kazna je iznosila do šest mjeseci zatvora. Članak 61. donosi: „Istinitost činjenica može se dokazivati u svim slučajevima klevete, osim kad se činjenica odnosi na Kralja i Kraljevski Dom, strane državne poglavare i Narodnu Skupštinu kao i na porodični život ili moral članova u porodici“. Člankom 66. bile su propisane kazne od šest mjeseci zatvora i novčane kazne do 30.000 dinara za onoga tko u novinama objavi sljedeće: 1. tužbu ili bilo koji akt po kaznenoj parnici, dok se ne pročitaju na usmenom pretresu; 2. izvješće s pretresa o kleveti gdje dokazivanje klevete nije dopušteno; 3. nezavršene akte građanske parnice koje sud nije odobrio; 4. savjetovanje ili glasanje sudova po kaznenim i građanskim predmetima; 5. privatna pisma, telegrafe ili telefonske razgovore za koje nema odobrenja od pisca, odnosno govornika, a gdje nema općeg javnog ili povijesnog značenja. Člankom 67. određuje se zatvorska kazna do pet godina i ona novčana do 10.000 dinara za onoga tko u novinama objavljuje državne i vojne tajne, službena izvješća i

priopćenja bez Vladina pristanka, izvješća s tajnih sjednica Narodne skupštine, napise koje je objavila vojna cenzura te povjerljive prepiske.

Svi prekršaji napravljeni u tisku rješavali su se na prvostupanjskim sudovima, tj. na okružnim sudovima i sudbenim stolovima.

Zakonom o zaštiti države, koji je 2. kolovoza 1921. potvrdio Ministarski savjet, novine su došle u jako tešku situaciju jer su njime praktički uklonjene ustavne odredbe o osobnim slobodama građana. Zabrane i zapljene novina tada su postale svakodnevice. Dana 15. veljače 1922. prestala je postojati Pokrajinska vlada u Zagrebu. Od tada pa sve do stvaranja Banovine Hrvatske 1939. teško je pratiti izlaženje novina.

Zaključak

U Kraljevini SHS, u skladu s *Ustavom* i zakonima o tisku, tijekom razdoblja između 1921. i 1929. godine provodila se cenzura i kontrolirao se protok informacija. Zakoni koji su se odnosili na tisak i koji su regulirali postupak cenzure bili su: *Ustav Kraljevine SHS* iz 1921., *Obznana* (1920.), *Zakon o zaštiti države* (1921.), *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.* te zakon o tisku iz 1929. koji je izmijenjen i dopunjen početkom 1929., čime je povećana mogućnost nadzora vlasti nad tiskom. Najvažniji zakon koji se ticao tiska bio je *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.* godine, kojim je precizno određeno što se smije, a što ne smije pisati. Najčešće su se cenzurirali tekstovi koji su, prema zakonodavcu, „izazivali mržnju protiv države kao cjeline, širili vjerski ili plemenski razdor, posredno pozivali građane da silom mijenjaju Ustav i zemaljske zakone“, kao i članci koji su „vrijeđali kralja ili člana kraljevskog doma, stranog državnog poglavara ili člana Narodne skupštine“. Zakon je štitio kralja i Vladu od oporbe, kojoj se zakonom o tisku onemogućavao slobodan i normalan rad. Kršenje navedenih zakona država je sankcionirala novčanom i zatvorskom kaznom. U razdoblju od 1921. do 1929. godine cenzura u Zagrebu bila je važno sredstvo za onemogućavanje izlaska oporbenog tiska i iznošenja političkih stajališta koja su bila nasuprot politici tadašnjih vlasti. Tako je vlast sprečavala da njima nepodobne informacije dospiju u javnost. To se možda najbolje vidi kada se uspoređi tretman vladajućih i oporbenih stranaka na primjerima cenzure i zabrane njihovih glasila. Dok su HSS-ov *Dom* i *Narodni val* bili zabranjeni 109 puta, glasilo KPJ *Borba* 64 puta, glasilo Hrvatske zajednice *Hrvat* 39 puta itd., među zabranjenim listovima ne nalazi se *Radikalni glasnik*, glasilo Narodne radikalne stranke koje je izlazilo u Zagrebu od 1923. do 1928. godine dok je Radikalna stranka (gotovo cijelo to vrijeme) bila na vlasti. Nema dvojbe da su najčešće zabranjivane i cenzurirane novine bile upravo one koje su najviše kritizirale državni poredak i Vladu. To su bile oporbene stranačke novine Hrvatske (republikanske) seljačke stranke (HRSS), Komunističke partije

Jugoslavije (KPJ), Hrvatske zajednice (HZ) i Hrvatske stranke prava (HSP). Što su stranke i njihove novine bile utjecajnije među stanovništvom, to su beogradskom režimu bile politički opasnije, pa su stoga i više bile na udaru cenzora.

Bibliografija

Izvori

Arhivski izvori

- HR-HDA-1361., Cenzura i zabrana tiska (grupa XVIII)
HR-HDA-1364., Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (grupa XXIII)
HR-HDA-78., Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju
HR-HDA-137., Predsjedništvo Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju
HR-HDA-367., Statistika stanovništva (Popis stanovništva 1910., 1931.)

Tiskani izvori

- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god., Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika.* Sarajevo: Državna štamparija, 1932.
Zakon o izmenama i dopuna zakona o štampi od 6. januara 1929. Zagreb: Bibliografski zavod d. d. nakladna knjižara, 1930.
Zakon o porabi tiska od 17. svibnja 1875. U *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, br. 32, Zagreb 1876., 355-356.
Zakon o štampi od 6. augusta 1925. Zagreb: Tipografija d. d., 1926.
Zakon o tisku iz 1907. U *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, br. 41, Zagreb 1907., 356.
Zbirka zakona, „Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921.“ (šesto izdanje), Beograd 1928.

Novine

- Borba/Radnička borba*, Zagreb, 1922. – 1929.
Dom/Slobodni dom, Zagreb, 1900. – 1941.
Hrvat, Zagreb, 1913. – 1929.
Hrvatski borac/Novi hrvatski borac, Zagreb, 1922. – 1923./1928. – 1939.
Hrvatsko pravo/Hrvatska misao, Zagreb, 1895. – 1932.
Narodne novine, Zagreb, 1920.
Narodni val, Zagreb, 1927. – 1940.
Radikalni glasnik, Zagreb, 1923. – 1928.
Slobodni glas, Zagreb, 1929.
Službene novine Kraljevine SHS, Beograd, 1920. – 1929.

Literatura

- BALKOVEC, Bojan. 1997. *Parlamentarne volitve v Jugoslaviji v letih 1920-1938, s posebnim poudarkom na Sloveniji*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Ljubljani.
- ČULINOVIĆ, Ferdo. 1961a. *Jugoslavija između dva rata*. Knjiga I. Zagreb: Izdavački zavod JAZU.
- ČULINOVIĆ, Ferdo. 1961b. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*. Zagreb: Školska knjiga.
- GLIGORIJEVIĆ, Branislav. 1979. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju i dr.
- HERGEŠIĆ, Branka. 1996. Obvezni primjerak – Povlastica ili dužnost. *Vjesnik bibliotekara hrvatske* 12/1-3: 97-107.
- HORVAT, Josip. 1990. *Politička povijest Hrvatske*. Sv. 2. Zagreb: August Cesarec.
- HORVAT, Rudolf. 1992. *Hrvatska na mučilištu* (reprint). Zagreb: Školska knjiga.
- JANJATOVIĆ, Bosiljka. 2002. *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest i dr.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. 1999a. *Suvremena politička povijest Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. 1999b. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- PERIĆ, Ivan. 1999. *Birači u Hrvatskoj*. Zagreb: Epoha.
- PERIĆ, Ivo. 2006. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*. Zagreb: Dom i svijet.
- PEROVŠEK, Jurij. 1998. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- VERONA, Eva. 1981. Prilog povijesti obveznoga primjerka u Hrvatskoj. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 25/1-4: 217-236.

Control and Suppression of the Zagreb Opposition Press during the 1921-1929 period

The article examines press censorship and press restrictions in Zagreb during the period of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, starting from the adoption of the Vidovdan (St. Vitus' Day) Constitution in 1921, until the proclamation of King Alexander's dictatorship in 1929. In 1921 Zagreb had the population of 108,674. At the time it was the strongest centre of opposition in the country, and the place where the greatest number of opposition-oriented press was being published. The number of publications was rising annually, but in 1929, when the new Press Act was adopted and King Alexander proclaimed his dictatorship, a large number of them ceased to exist. In the period between 1921 and 1929, most banned publications were opposition-oriented, but newspapers, specialised journals, and humor magazines were also banned. Newspapers favouring the

parties in power, especially the People's Radical Party, were not banned. The number of banned newspapers between 1921 and 1929 was 471, and the newspapers with most bans included *Narodni val* (HSS – Croatian Peasant Party) with 82 bans, *Borba* (KPJ – Communist Party of Yugoslavia) with 64, *Slobodni glas* (HSS) with 41, *Hrvat* (HSP – Croatian Party of Rights) with 39, *Hrvatska misao/Hrvatsko pravo* (HSP) with 29, *Dom/Slobodni dom* with 27, and *Hrvatski borac/Novi hrvatski borac* (Croat National Youth) with 18 bans. Between 1921 and 1929, the newspapers that were banned and censored the most were those that used their articles to criticize the current State system and the government, i.e. mostly opposition-oriented publications of the parties that achieved considerable success in the parliamentary elections.

Keywords: The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, censorship, press ban, Zagreb newspapers, Vidovdan (St. Vitus' Day) Constitution, Press Act of 1925.

Ključne riječi: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, cenzura, zabrana tiska, zagrebačke novine, Vidovdanski ustav, Zakon o tisku iz 1925. godine.

Ivana Šubic Kovačević
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR-10000 Zagreb
ivanasubic@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 48

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2016.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 48

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Željko Holjevac

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor

Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Dražen Nemet (engleski / English)

Tisak

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

RADOVI 48

ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU